

Een nieuwe syntaxis voor een dode taal?

HARM PINKSTER

Summary: Why a new syntax for a dead language? And why, when we already have an excellent syntax like Kühner and Stegmann? There are at least six reasons for producing a new syntax in English for professional latinists and for linguists in general: (1) There are new data and the perspective on certain old data has changed. (2) There are new instruments (new text editions, for example). (3) The users are not the same as in Kühner and Stegmann's time. (4) There is one century of valuable linguistic research in-between. In addition, (5) there are new theories and new methodologies. (6) Our ideas of what a syntax should look like have changed. The significance of these factors is illustrated for a few topics (coordination, secondary predicates, valency); passages for analysis have been taken primarily from Virgil *Aeneid* 1.2, but also from other texts.

1 Inleiding

Al meer dan vijftien jaar ben ik bezig om een opvolger te maken voor de *Latijnische Grammatica, Satzlehre* van Raphael Kühner en Carl Stegmann (2 delen) uit 1912. Inmiddels ligt deel I van de *Oxford Latin Syntax* bij de uitgever (Oxford University Press). Ondertussen werk ik verder aan het tweede deel. Dit artikel gaat over mijn motieven om een opvolger te maken voor de nog altijd voortreffelijke syntaxis van Kühner-Stegmann.¹

Om te beginnen zijn er de gangbare overwegingen om een 'update' te maken voor een bestaand werk.

1. Nieuwe data en een nieuwe kijk op oude data
2. Nieuwe onderzoeksinstrumenten
3. Andere gebruikers en andere functies
4. Resultaten van onderzoek die in de tussentijd zijn gepubliceerd

Veel belangrijker voor de uiteindelijke vormgeving van mijn syntaxis zijn de

¹ De tekst correspondeert min of meer met een voordracht die ik dit voorjaar in Leiden en vervolgens in Amsterdam heb gegeven. Ik dank de toehoorders bij beide bijeenkomsten voor hun kritische opmerkingen en hun suggesties. Ik dank Daan den Hertog en Marijke Oitink voor hun opmerkingen bij een eerdere versie van deze tekst. Veel dank ook aan de redactie en de beoordelaars van *Lampas* voor hun waardevolle suggesties.

volgende twee overwegingen, die ook al een belangrijke rol spelen in mijn in 1984 in het Nederlands verschenen *Latijnse Syntaxis en Semantiek*:²

5. Nieuwe theorieën en methodologieën
6. Nieuwe ideeën over wat een syntaxis is

2 Nieuwe data en een nieuwe kijk op oude data

De hoeveelheid Latijnse teksten die we over hebben neemt nog steeds toe. Het gaat vooral om teksten die bij opgravingen tevoorschijn komen en die dus de vorm hebben waarin ze inderijd zijn geproduceerd. Spectaculair was bijvoorbeeld de ontdekking van een aantal in de buurt van Sevilla illegaal opgegraven brokstukken van een bronzen inscriptie met het *Senatus Consultum de Cn. Pisone patre* van 20 december 17 n.Chr. Dit *Senatus Consultum* heeft betrekking op de beraadslagingen in de Senaat met betrekking tot Priso, die werd verdacht van betrokkenheid bij de dood van Germanicus. Tot voor kort bezaten we daarvan alleen maar Tacitus' gesuleerde (en inhoudelijk ook op punten afwijkende) versie (*Annales* 3.1-2-19.1).³ De gevonden tekst werpt een interessant licht op Tacitus' werkwijze. Taalkundig interessanter zijn de brieven (meestal particulier) die op diverse plaatsen zijn gevonden (in het bijzonder in Vindolanda bij de Hadrian Wall, en in Karanis, in Egypte). Ik geef als voorbeeld een passage uit een van de brieven van Rustius Barbarus (50 n.Chr.?). Het gaat om *ostraca* uit wādi Fawākhir, in Egypte, gepubliceerd in 1942; te vinden in *CEL* 73-80:⁴

1. *Rustius Barbarus Pompeio Fratri suo salutem
opto deos · ut bene valeas que mea vota sunt ·
quid · mi tan · invidiose scribes aut · tan levem
me iudicas · si tan cito vitidia mi non · mittes
stati amicitiam tuam · obiscere debio ·
non sum talis · aut tan levis · ego te · non
tanguam · amicum · habio set · tanquam
fratrem · gemellum · qui de unum ·
ventrem · exiit · hunc verjbum sepi-
us tibi scribo · set tu ... etc.*

² Van de Nederlandse editie is een aantal bewerkingen gepubliceerd in het Duits (1988), Engels (1990), Italiaans (1990) Spaans (1995). Van deze Spaanse editie is een Engelse bewerkte versie te vinden op: <http://persens.uhicago.edu/cgi-bin/philologic/navigate.pl?NewPersensMonographs.19>. Zie het boek van Eck *et al.* (1996). De inscriptie is nu te bezichtigen in het archeologisch museum te Sevilla.

³ De hogte punten zijn de oorspronkelijke interpunctie.

Rustius Barbarus groet zijn maat Pompeius. Ik wens van de goden dat het goed met je gaat. Dat zijn mijn wensen. Waarom schrijf je mij zo hatelijk of vind je me zo lichtzinnig. Als je me niet heel v'ug de groente (?) stuurt moet ik meteen mijn vriendschap met jou vergeten. Ik ben niet zo of zo lichtzinnig. Ik beschouw jou niet als een vriend maar als een tweelingsbroer die uit dezelfde buik is voortgekomen. Deze uitdrukking schrijf ik je al vaker, maar jij ...⁵

Opmerkelijk zijn hier onder andere het gebruik van *opto* met *deos* als object, zoals bij *oro*; de spelling *que* voor *quae*; de prepositie *de* met een vorm die we vanuit een klassiek Latijns optiek een accusatief moeten noemen – of de schrijver dat ook zo zag weten we niet; mannelijk *hunc* bij *verbum*.

Een ander interessant geval zijn de *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*, een bankarchief, gedateerd 30-60 n.Chr. en gevonden in 1959 in de buurt van Pompei.⁶ In voorbeeld 2 hebben we aan de linkerkant het handschrift van de schuldenaar C. Novius Eunus. Deze tekst was geschreven op de binnenkant van een dichtgevouwen en verzegeld wasafelboekje. Aan de rechterkant hebben we de zichtbare versie, geschreven door een klerk. Een vergelijking van de twee teksten laat zien dat de klerk zijn Latijn aanzienlijk beter beheerste dan C. Novius Eunus zelf.

2.

... (Caius) Novius Eunus scripsit me accepisse (ab)	... C Novius Eunus scripsi me accepisse multa ab
<i>multa ab Eueno Tylberii Cessaris Augusti</i>	<i>Eueno</i>
<i>liberto Primiano apssente per</i>	<i>Ti Caesaris liberto Primiano apssente per</i>
<i>Hessanus ser(cum), eius et debere ei sestertia</i>	<i>Hesyebum seruum eius et debere ei sestertium</i>
<i>decem milia nummi, que ei redam</i>	<i>decem milia nummum quae ei redam cum</i>
<i>cum petiaenti ... etc.</i>	<i>petenti</i>

Ik Gaius Novius Eunus heb geschreven dat ik te leen heb ontvangen van Euenus Primianus, vrijgelatene van Tiberius Caesar, via zijn slaaf Hesyebus, terwijl hijzelf afwezig was, en dat ik hem schuldig ben 10.000 sestertien, die ik hem zal teruggeven, wanneer hij er om vraagt ...?

Ik zal nu twee voorbeelden geven van een nieuwe kijk op oude gegevens, allebei betrekking hebbende op Plinius de Oudere. In de tijd van Kühner en Stegmann werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen 'klassiek' proza (van Cicero en Caesar in het bijzonder) en ander proza, waarbij het klassieke proza ook wel wordt betiteld als 'gute Prosa' of 'gute Sprache' (zo ook nog in Szantyr's Handbuch van 1965). Plinius de Oudere gold (en geldt) als een voorbeeld van ronduit beroerd proza: 'Plinius hat es einfach nicht besser gekommt';

5 O.Faw. 2 [CEL 74], 1-10. De vertalingen/parafrases zijn van de auteur, tenzij anders aangegeven.

6 Een handzame editie met vertaling en commentaar is TPN.

7 TPN 43, 3-8, Pozzuoli, 28 juni 37 n.Chr.

schreef Norden.⁸ En: 'Pliny is ... an aspirant to style who could hardly frame a coherent sentence.'⁹

In voorbeeld 3 zien we aan de linker kant een echte Livianaanse periode, met een afwisseling van ablativi absoluti en *cum*-bijzinnen en met het hoofdwerkwoord als afsluiting aan het eind. De onderlinge grammaticale samenhang van de afzonderlijke gebeurtenissen is tamelijk ingewikkeld en het subiect ver-springt, maar het geheel is een coherente reeks van deelhandelingen die op elkaar volgen. De periode bevat een hele episode. Aan de rechterkant is een lange zin van Plinius afgedrukt, die niet een temporele successie van gebeurtenissen weergeeft, maar tussen en na het hoofdkader van de zin (*Nilus originem in monte ... habet*) allerlei uitweidingen bevat van geografische, historische en terminologische aard. Heel anders dan Livius, niet zozeer omdat Plinius het niet kon, als wel omdat het geen zin had de soort van informatie die hij wilde verstreken narratief/chronologisch te ordenen.

3.

Quibus (medicamentis) in forum delatis et ad virginii matronis, apud quas depressa erant, per viatorem accitis, duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contendunt, ab confutante indice bibere iussae ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, cum summo populo in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent, haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento sumet ipsae fraudae omnes interunt.

De vrouwen werden naar het Forum gebracht en een bode sommeerde ongeveer twintig dames, bij wie ze waren aangekomen, op het Forum te verschijnen. Twee van hen, Cornelia en Sergia, beiden patricische vrouwen, beweerden dat die middelen geneeskrachtig waren, maar de aangeefster snoerde hen de mond door te roepen dat ze die dan maar moesten opdrinken, om te bewijzen dat zij (de aangeefster) een valse beschuldiging had ver-

Nilus incertis ortus fontibus, ut per desertia et ardentia et immenso longitudinis spatio ambulans famaque tantum incerni quae sit sine bellis quae ceteras omnes terras inuenere, originem, ut Iuba rex potuit exquirere, in monte inferioris Mauretaniae non procul Oceano habet lacu protinus siagnante, quem vocant Nilidem.

De Nijl ontspringt uit bronnen die niet met zekerheid bekend zijn, zoals men mag verwachten, aangezien hij stroomt door verlaten en hete straken en over een onmetelijke afstand en alleen maar is verkend door ongewapende onderzoekers en zonder de oorlogen waardoor alle overige gebieden zijn ontdekt. Zijn oorsprong, voorzover koning Juba heeft kunnen nagaan, is gesitueerd in het gebergte van Zuid-Mauretanië, niet ver van

8 Norden (1969: I, 314-8).

9 Goodyear (1983: 670). Zie Pinkster (2005).

zonnen. Ze namen wat tijd om te beraad- de Ocean, alwaar zich meeen een meer slagen, de menigte moest plaatsmaken en met stilstaand water vormt, dat Nilides ze legden de zaak aan de andere vrouwen wordt genoemd.¹¹

voor. Toen ook die bereid waren ervan te drinken, namen ze allemaal een teug van de drank en kwamen om als slachtoffers van hun eigen boze opzet.¹²

Het tweede voorbeeld betreft de ablatief: bij Plinius treffen we nogal wat gevallen van de ablatief aan die niet zo makkelijk passen in de vakjes die de meeste grammatica's daarvoor onderscheiden. Voorbeelden zijn 4, 5 en 6. Het moeilijkste geval is mogelijk wel voorbeeld 6.

4. (*Delus*) *cingitur V passum, adsurgit Cymbio monte*.

Delus heeft een omtrek van vijf mijl. Het hoogste punt vormt Berg Cynthus.¹³

5. *Ipsa (Creta) abest promunturio suo quod vocatur Crimnetopon ... a Cyrenarum promunturio Phycunte C'X'X'V' ...*

Creta zelf is op het voorgebergte dat Rams Voorhoofd heet 125 mijl verwijderd van het voorgebergte Phycus van Cyrene.¹⁴

6. *Rius naturae hominem capite gigni, mos est pedibus efferi*.

Het is een regel van de natuur dat de mens wordt geboren met het hoofd naar voren. Het is gebruik dat hij met de voeten naar voren ten grave wordt gedragen.¹⁵

Het feit dat deze ablatieven niet in de vakjes passen kan natuurlijk worden opgevat (en is dat ook) als een ondeugd van Plinius. Maar we kunnen ook zeggen dat het een probleem is van de vakjes. Als we van een wat grotere afstand naar het Latijnse naamvalstroom kijken, kunnen we zeggen dat als een Romein een bepaalde handeling of toestand nog verder wilde preciseren met een niet-levend iets, hij daarvoor de ablativus moest gebruiken (of een prepositie als hij wat preciezer kon of wilde zijn). Nutting (1930) bedacht hiervoor de term 'steno-graphic ablative'. Niet alleen Plinius benutte de ruimte die het stroom hem gaf, maar ook Vergilius en andere dichters deden niet anders, getuige voorbeeld 7:

7. *Insequitur cumulo praeruptus aquae mons*.

Er volgde in een vloedgolf een steile berg van water.¹⁶

- 10 Livius 8.18.8. Vertaling gebaseerd op die van F.H. van Karwijk-Knapp.
 11 Plinius Maior, *Naturalis Historia* 5.51.
 12 Plinius Maior, *Naturalis Historia* 4.66.
 13 Plinius Maior, *Naturalis Historia* 4.60.
 14 Plinius Maior, *Naturalis Historia* 7.46.
 15 Vergilius, *Aeneis* 1.105.

Conclusie: we moeten niet iedere tekst bestuderen met Cicero en Caesar als norm en vanuit een voornamelijk verhalend perspectief waarbij mensen de hoofdrol spelen. Andere soorten tekst met andere inhouden stellen hun eigen eisen en bieden hun eigen mogelijkheden. Wat de beschrijving van de naamvallen betreft, de onderscheiding van 17 verschillende ablatieven en zo'n 30 verschillende genitieven die we aantreffen in de grammatica's leveren ons een soort schijnprecisie op waar we meer last dan voordeel van hebben.

3 Nieuwe onderzoeksinstrumenten

In de afgelopen eeuw, en met name in de laatste veertig jaar, zijn de omstandigheden waaronder Latijnse taalkundigen hun werk doen aanzienlijk veranderd. Om te beginnen zijn er van de meeste auteurs andere tekstedities beschikbaar die gebaseerd zijn op een veel betere kennis van de handschriften en van de betrouwbaarheid van die handschriften. Teksten die voorheen moeilijk leesbaar waren, kunnen nu beter worden bestudeerd met behulp van optische en andere technieken. Zo zijn er enerzijds grammaticale rareiten verdwenen, anderzijds nieuwe problematische gevallen te voorschijn gekomen. Een flink deel van de problematische voorbeelden in Kühner-Stegmann is niet langer relevant.

Er waren al gedetailleerde indices beschikbaar (bijvoorbeeld van Merguet op Cicero) toen Stegmann zijn revisie van Kühner's grammatica schreef, maar daarna zijn er zeer accuraat samengestelde indices gekomen van de voornaamste auteurs (ik noem als voorbeeld Gonzalez Lodge's *Lexicon Plantiniana*) en dan de laatste dertig jaar wat dommere, maar niet onnuttige, concordanties, vervaardigd met behulp van de computer. We hebben inmiddels al ruim dertig jaar de *Oxford Latin Dictionary*, die de periode tot 200 n.Chr. afdekt. Dit is een woordenboek dat de vertaalmogelijkheden naar het Engels tot uitgangspunt heeft gekozen, maar wel binnen elke categorie nauwgezet de relevante grammaticale informatie verstrekt. Een uitstekend hulpmiddel. Ondertussen gaat ook de *Thesaurus Linguae Latinae* verder. De bijdrage van de individuele *Thesaurus*-artikelen aan onze kennis van de Latijnse syntaxis wisselt sterk, maar artikelen van mensen als Hofmann over *et* en Bulhart over *ille*, om enkelen te noemen van een (lang) voorbijgegenerate, en recentelijk van Holmes over *nam* zijn uitstekend, ook vanuit taalkundig perspectief; ze worden helaas te weinig gebruikt. En dan zijn er uiteraard voor veel teksten uitstekende commentaren gepubliceerd waarin ook taalkundige verschijnselen expliciet worden besproken.

De beschikbaarheid van digitaal doorzoekbare teksten¹⁶ en oudere publi-

16 Bijvoorbeeld de *Library of Latin Texts* (tegen betaling; zie <http://www.brp.org/>) of <http://www.fortnumonnum.org/index.html> (open access).

cates in digitale vorm is uiteraard een enorm onderdeel boven wat mensen als Kühner en Stegmann (en wijzelf twintig jaar geleden) ter beschikking hadden. Dardoor zijn aanduidingen van het type 'mij zijn niet bekend' niet langer acceptabel en is de druk om compleet te zijn enorm toegenomen.

4 Andere gebruikers en andere functies

De kennis van het Latijn van de beoogde doelgroep van Kühner-Stegmann was honderd jaar geleden aanzienlijk beter dan nu. De gebruikers kenden Latijn en hadden op het gymnasium al meer Latijn gelezen dan ik op de universiteit heb gelezen. Dat betekende dat Kühner-Stegmann relatief veel aandacht heeft voor de bijzondere gevallen en minder voor de regels. Vertalingen en parafrases zijn uitzonderlijk. Ook andere gebruikers dan latinisten hadden een goede kennis van het Latijn en konden het zonder hulpmiddelen stellen. Kühner-Stegmann was uiteraard bedoeld voor Duitse gebruikers. Andere taalgebeden hadden hun eigen grammatica's, weliswaar minder omvangrijk maar voldoende als basis voor de lectruur van de klassieke auteurs. Professionele latinisten kenden genoeg Duits om Kühner-Stegmann te kunnen gebruiken (al is het boek mede door de Eerste Wereldoorlog slecht verspreid, bijvoorbeeld in Frankrijk). Dat is inmiddels anders. Om de toegankelijkheid voor een internationaal publiek te vergroten is mijn syntaxis in het Engels geschreven en zijn er Engelse vertalingen van een groot aantal voorbeelden. Ik besteed ook meer aandacht aan de regelmatige gevallen en laat veel lexikale details over aan de *Oxford Latin Dictionary*.

5 Resultaten van onderzoek

De belangrijkste reden om een nieuwe syntaxis te schrijven is dat er de afgelopen honderd jaar heel erg veel onderzoek is gedaan waardoor onze kennis van de Latijnse syntaxis is uitgebreid en verbeterd. Ik illustreer dat met twee onderwerpen waarmee ik mezelf heb bezig gehouden: coördinatie¹⁷ en predicatieve bepalingen.¹⁸ Ik heb een aantal voorbeelden gekozen uit de recente editie van Vergilius *Aeneis*, boek 12 van Tarrant, om te laten zien dat kennis van de resultaten van taalkundig onderzoek (van welke vorm dan ook) niet alleen relevant is voor gespecialiseerde taalkundigen, maar wel degelijk ook kan bijdragen tot een beter begrip van Latijnse teksten. Omgekeerd belemmert het (bewust of onbewust) negeren van dergelijke resultaten een beter begrip van die teksten.

5.1 Coördinatie

Coördinatie door middel van coördinatoren als *et*, *sed*, *aut* is mogelijk tussen grammaticale eenheden (constituenten) die bepaalde kenmerken gemeen hebben. Vaak behoren ze tot dezelfde woordsoort (*mijn vader en mijn buurman*; *ik en hij*), maar nodig is dat niet (*ik en mijn buurman*). Ze hebben dan wel vaak dezelfde syntactische functie (dus niet: *ik en hem*), en in elk geval zijn ze semantisch goed vergelijkbaar. Wordt aan deze regels niet voldaan dan levert dat onzin op of een speciaal effect. Net als bij andere grammaticale verschijnselen zoeken de Romeinse dichters bij coördinatie graag de grenzen op van wat mogelijk of toelaatbaar is. Voor Vergilius is dat lang geleden grondig onderzocht door Hahn (1930).

In voorbeeld 8 is *nec* een bron van verwarring. Wetende dat Vergilius het archaïsche *nec* soms gebruikt in plaats van *non* volgen de meeste commentatoren het rechte (grammaticale) pad en vatten het voorbeeld op zoals ik in mijn vertaling probeer weer te geven, dus *nec memorum* als een poëtische variant van *immemorum*.¹⁹ Zo niet Tarrant, die onder verwijzing naar Traina (2004²⁰) *nec* opvat als de negatieve coördinator *neque* 'en niet'.²⁰ De dan wel zeer on gebruikelijke coördinatie legt hij als volgt uit: 'the connective is most neatly explained as linking *incita* (for the implied *incitorum*) and *memorum*'. 'Nearness' als criterium. Ik zou liever een parallel zien. De omvangrijke literatuur over dit onderwerp had Tarrant duidelijk kunnen maken dat de door hem gekozen oplossing in het Latijn niet kan.

8. *Hunc lora et inga subter / provocare rotas, crebro super ungula pulsu / incita nec domini memorum proculcat equorum.*

[Gelegen] onder de teugels en het juk rolden de wielen hem vooruit, van boven vermorzelden hem met veelvuldige trappen de snelle hoeven van de paarden die niet aan hun meester dachten.²¹

In voorbeeld 9 hebben we wel degelijk met coördinatie te maken. De vraag is hier wat de interne structuur is van het tweede lid, *Impitior hostis*. Vanuit de regels voor coördinatie geredeneerd verwacht je een element dat vergelijkbaar is met *di*, dus een levend wezen, dat net als *di* onderwerp van *terre* kan zijn. Het ligt dan voor de hand om *hostis* op te vatten als een bepaling van *Impitior*, hetzij een attribuut 'de vijandige Jupiter' (*hostis* 'adjectivisch' gebruikt) – mijn voorkeur – hetzij een appositie ('Jupiter my foe' [Williams]). Tarrant geeft als aantekening: 'the fact that Jupiter is my enemy'. Hij neemt dus niet,

19. Zo Westendorp Boerna (1973) en Williams (1973); ook Merguet in zijn *Lexikon des Vergilius* (1912).

20. Beiden in de sporen van Connington-Nentleship (1883) en Page (1894).

21. Vergilius, *Aeneis* 12, 332–334.

17. Onder anderen Pinkster (1990a).

18. Onder anderen Pinkster (1991); ook al in hoofdstuk 8 van de diverse edities van *Latijnse syntaxis en semantiek* (zie noot 2). Zie ook Bullhart (1956).

zoals hierboven, Jupiter als de entiteit die schrik imboezemt, maar een situatie. *Iuppiter hostis* is dan een soort dominante constructie vergelijkbaar met *occisus dictator Caesar* 'het feit dat de dictator Caesar gedood was' in voorbeeld 10. Fairclough (2001) vertaalt met 'the enmity of Jove'. De eerste vraag is nu: 'kunnen situaties onderwerp zijn van *terrene*'? Ja (*Oxford Latin Dictionary* s.v. § 2). De tweede vraag is: 'kunnen personen (*di*) en situaties van de soort die Tarrant voor ogen heeft gecoördineerd worden?' Nee, de literatuur over coördinatie noemt daar bij mijn weten geen voorbeeld van. Ik zou dus ook hier graag een parallel zien.²²

9. *Di me terrent et Iuppiter hostis.*

'De goden boezemen me schrik in en de vijandige Jupiter.'²³

10. ... *cum occisus dictator Caesar aliis pessimum aliis pulcherrimum facinus videre-
tur.*

... toen de moord op de dictator Caesar sommigen de allerslechste, anderen de al-
lermooiste daad toescheen.²⁴

5.2 *Predicatieve bepaling (bepaling van gesteldheid)*

De predicatieve bepaling, heel aardig in Nederlandse grammatica's betiteld als 'bepaling van gesteldheid',²⁵ heeft in het Latijn een ruimer gebruik dan in het Nederlands. Een voorbeeld waarvoor het niet moeilijk is Nederlandse parallellen te vinden is voorbeeld 11, met twee maal een zogenaamde *ablativus qualitatis*, een participium en twee adjectieven als bepaling van gesteldheid van het subject. Maar het Latijn gaat verder dan het Nederlands wat betreft de mogelijkheid om adjectieven van hoeveelheid predicatief te gebruiken (van een 'gesteldheid' is hier geen sprake), zoals te zien is in voorbeeld 12 met *multos*. En het Latijn gaat ook verder door predicatieve bepalingen toe te laten bij andere constituenten dan subject en object, zoals in voorbeeld 13, waar *vivorum* (een echte 'gesteldheid') hoort bij *eorum* dat zelf weer afhangt van *deditionem*.

- 22 Men zou Tarrants aantekening kunnen opvatten als niet meer dan een vertaalinstructie voor iets wat niet zonder meer getransponeerd kan worden naar het Engels (zoals in voorbeeld 10), maar de voor de hand liggende interpretatie die ik heb gegeven is heel goed te vertalen en er is geen behoefte aan een vertaling die een andere structuur suggereert.
- 23 Vergilius, *Aeneis* 12.895.
- 24 Tacitus, *Annales* 1.8.6.
- 25 In mijn eerdere publicaties gebruikte ik de term 'predicatuur'. In mijn syntaxis gebruik ik de term 'secondary predicat'.

11. *Tum isti Graeci palliati, capite aperto qui ambulanti, / qui incedunt suffraginati cum libris ... Operto capitulo cillidum bibunt, / tristes atque ebrioli incedunt.*

Dan die Grieken in hun mantelijes, die rondlopen met bedekt hoofd, die voort-schrijden met stapels boeken onder hun mantel ... Met bedekt hoofd drinken ze warme wijn, somber en aangeschoten schrijden ze voort.²⁶

12. *Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati et his libris quos brevi tempore satis multos edidimus digniores, e curru ipso revocavit voluntas tua.*

Toen ik begonnen was over belangrijker zaken te schrijven, Gaius Trebatius, en die beter passen bij de boeken die ik in korte tijd in een behoorlijk aantal heb gepubliceerd, heeft jouw verzoek mij van deze onderneming teruggeroepen.²⁷

13. ... *sacerdotibus ... qui quos ad mortem devovissent eorum deditionem vivorum hosti fecissent ...*

... de priesters, die van de mensen die ze ten dode hadden gewijd de overgave aan de vijand hadden bewerkstelligd terwijl ze nog leefden ...²⁸

Traditioneel wordt de term 'adverbiaal gebruik van het adjectief' gebruikt voor *tristes incedunt* in voorbeeld 11, maar dat is natuurlijk fout. *Tristes incedunt* is niet hetzelfde als *tristiter incedunt* 'ze schrijden op een sombere manier voort'.²⁹ De term is helemaal onbruikbaar voor *vivorum* in voorbeeld 13. In voorbeeld 12 kunnen we *multos* wel vergelijken met *multum*, maar het laatste betekent 'vaak' en dat is niet bedoeld met *multos*.

Het is dan ook teleurstellend om Tarrant voorbeeld 14 te zien verklaren met: 'adj. with adverbial force.' Hoe *emicat* iemand *superbe*? Probleematischer is nog de verklaring van (15): 'adverbial'. Als dit al een predicatieve bepaling is, moeten we bij *plurima* aan *plurimum* denken? (zie boven).³⁰

14. (*Turnus*) ... *saliugue superbis / emicat in curru ...*

... en met een sprong flitst hij fier zijn strijdswagen in ...³¹

- 26 Plautus, *Curculio* 288-94.
- 27 Cicero, *Topica* 1.
- 28 Livius 31.18-7.
- 29 *Tristiter* zelf komt niet voor in de OLD en Lewis-Short. Wel de comparatief *Facilius in moribus incidunt adulescentes, gratius aegrotant, tristius curantur* (Cicero, *de Senectute* 67), waar Lewis-Short vertaalt 'with more difficulty'.
- 30 Dat in voorbeeld 14 *superbis* in het Engels vertaald wordt met het adverbium 'proudly' (zo Fairclough 2001) zegt natuurlijk niets over de structuur van het Latijn. Evenzo mijn vertaling van *plurima* in voorbeeld 15. Het Engels en het Nederlands missen de Latijnse mogelijkheden en je moet wat. Overigens denk ik dat *plurima* gewoon een bijvoeglijke bepaling is: 'een reusachtige hoeveelheid grond'.
- 31 Vergilius, *Aeneis* 12.326-7.

15. *Disiecta per agmina Turnus / sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso / sanguine terra madet...*

Zo jilt Turnus door de uiteengeslagen linies naar de muren van de stad, waar de grond over een heel groot oppervlak doordrenkt is van vergoren bloed...³²

6 Nieuwe theorieën en methodologieën

In de Latijnse taalkunde en daarbuiten zijn de afgelopen vijftig jaar precieze ideeën ontwikkeld over de structuur van een zin. Aan het werkwoord en de rol daarvan in de structurering van de zin die rondom dat werkwoord is gebouwd, wordt inmiddels meer aandacht gegeven dan in grammatica's als Kühner-Stegmann. Het begrip 'valentie' speelt daarbij een belangrijke rol.³³ Ook is er meer aandacht gekomen voor de samenhang van grotere eenheden dan de zin ('discourse'), voor de distributie van informatie (al bekende en nog onbekende informatie) in een zin, en voor het onderscheid tussen feitelijk gegeven informatie en bedoelde informatie. Dit tweede punt valt onder de noemer 'pragmatiek'. Wat betreft de methodologie gaat het bijvoorbeeld om de statusiek en de visualisering van gegevens. Op deze drie elementen ga ik hierna in.

6.1 Valentie en de 'gelagde' structuur van de zin

Het idee dat bij sommige werkwoorden één element voldoende is om een grammaticale zin te vormen en bij andere twee dateert van de oudheid: de termen 'intransitief' en 'transitief' hebben hierop betrekking. In mijn terminologie heten zulke door de betekenis van een werkwoord vereiste constituenten 'argumenten'; de niet noodzakelijke in een zin aanwezige constituenten heten 'satellieten'. Hoewel op het punt van de noodzakelijke constituenten ook veel verheldering is ontstaan, is het meest interessant toch het idee dat de satellieten zich niet allemaal op dezelfde manier verhouden tot het complex van het werkwoord en zijn argumenten. Een zin kan beter worden gezien als een structuur met meerdere niveaus, waarbij sommige satellieten dienen om het geheel van werkwoord en argumenten te preciseren (adjuncts), andere om op dat grotere geheel commentaar te leveren (attitudinal adjuncts), en weer andere om aan te geven hoe de spreker een en ander bedoelt in relatie tot de geadresseerde (illocutionary adjuncts). Ik illustreer dit aan de hand van de datief.

In voorbeeld 16 hebben we te maken met het werkwoord *facere*, dat twee argumenten vereist (tenzij de context duidelijkheid verschaft). *Illi virgini* is

HARM PINKSTER Een nieuwe syntaxis voor een dode taal?

het object (in de datief) van *facere*. In voorbeeld 17 hebben we te maken met 'drieplatigse' werkwoorden met een argument in de accusatief en een ander in de datief. In voorbeeld 18 bedoelt de eerste spreker *mibi* natuurlijk in samenhang met *videre*, maar de gesprekspartner maakt er iets anders van: *mi* en *tibi* horen bij *esurio*. Omdat *esurio* eenplaatig is zijn *mi* en *tibi* satellieten. Ze geven aan wie de belanghebbende is van *esurio* (een *dativus commodi*). In voorbeeld 19 geven *orbi* en *Alexandro* aan naar wiens oordeel de situatie is zoals ze is (een zogenaamde *dativus iudicantis*). In voorbeeld 20 betreft de spreker/schrijver met *tibi* de adresaat in het ongewone van de situatie (een zogenaamde *dativus ethicus*).

16. *Nam illi facere virgini.*

Want ik ben dol op dat meisje.³⁴ – argument

17. *Surrupuitini uxori tuae pallam ... ac dedisti Erotio?*

Heb je de mantel gestolen van je vrouw en aan Erotium gegeven?³⁵ – argument

18. *Esurire mibi videre. # Mi quidem esurio non tibi.*

Voor mij heb jij honger. # Ik heb honger voor mij, niet voor jou.³⁶ – adjunct

19. *Alexander orbi magnus est. Alexandro orbis angustus est.*

Voor de wereld is Alexander groot, voor Alexander is de wereld benauwd.³⁷ – attitudinal adjunct

20. *At tibi repente paucis post diebus ... venit ad me Caninius mane.*

Maar, verbeeld je, een paar dagen later kwam Caninius onverwachts in alle vroegte naar me toe.³⁸ – illocutionary adjunct

Voor een grafische weergave van deze structuur zie de figuur hiernaast uit mijn hoofdstuk twee (de gebruikte Latijnse zin is een compositie van een aantal de facto geatstreerde zinnen; zulke complexe zinnen worden natuurlijk in werkelijkheid vermeden).

34 Terentius, *Eunuchus* 916.

35 Plautus, *Menachmi* 508.

36 Plautus, *Capitui* 866.

37 Seneca Maior, *Skasoriae* 1.3.

38 Cicero, *ad Familiares* 9.2.1.

32 Vergilius, *Aeneis* 12.689-91.

33 Voor de meeste Nederlandse klassici is dit niets nieuws. Zie ook Kroon (2007: 11-2).

te weten wie of wat er wordt bedoeld. Zo kon Caesar zijn *De bello Gallico* beginnen met *Gallia*, omdat iedere Romein wist wat Gallië was. Heel anders gesteld is het met de Helvetische leider *Orgetorix* in voorbeeld 23. Deze was zeker niet algemeen bekend en bij zijn introductie wordt hij dan ook voorafgegaan door woorden die door hun betekenis of door hun bekendheid geen probleem konden vormen: een mooi voorbeeld van achteropplaatsing van het subject. De Helvetiërs waren al even vermeld in de inleidende paragraaf, maar ook daar zonder aparte introductie en dus klaarlijk algemeen bekend.

23. *Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix.*

'Bij de Helvetiërs was veruit de aanzienlijkste en rijkste Orgetorix.'⁴⁵

Van belang is ook het verwachtingspatroon van de hoorder: Nepos begint zijn biografieën probleemloos met de naam van de persoon over wie hij het wil hebben. Die personen waren vast niet algemeen bekend, maar de lezers rekenden op onbekende personen.

De syntactische functie van het woord of de woorden aan het begin doet er niet toe. Ik illustreer dit met nog een paar voorbeelden uit Celsus. De wereld van Celsus *De Medicina* is prettig overzichtelijk: het gaat over de arts, patiënten, kwalen, symptomen, de seizoenen, medicijnen, etc. Als de onderliggende vraag in een bepaalde passage is: 'in welk jaargetijde manifesteren zich welke kwalen', dan kunnen de jaargetijden als uitgangspunt worden genomen, als in voorbeeld 24; een bepaling van tijd. Als echter de onderliggende vraag is 'welke kwalen worden door welke symptomen geïndiceerd', dan is de kwaan een goed uitgangspunt, als in voorbeeld 25; hier met de syntactische functie object. Als, tenslotte, de onderliggende vraag is 'waar worden mensen vet van?' dan komt het 'vet worden' voorop, als in voorbeeld 26 het verbum finitum + object. Dat in voorbeeld 25 het subject aan het eind staat en niet *indicant*, wordt ook nog bevorderd doordat het om een lange reeks symptomen gaat: 'zware' constituenten komen vaak achteraan in de zin.

24. *Vere autem maxime quaecumque humoris motu novantur in melius esse consuevunt.*

'In de lente echter zijn gewoonlijk alle kwalen die opnieuw worden opgewekt door de beweging van 'humor' een bron van vrees.'⁴⁶

25. *Stomachum autem infirmum indicant pallor, macies, praecordiorum dolor, nausea et holerium vomitus, in ieiunio dolor capitis.*

'Op een zwakke maag wijzen echter bleekheid, magerheid, pijn in de borst, misselijkheid en ongewild braken, en als men nog niets gegeten heeft hoofdpijn.'⁴⁷

45 Caesar, *De bello Gallico* 1.2.1.

46 Celsus 2.1.6.

47 Celsus 1.8.2.

26. *Implet autem corpus mollica exercitatio ...*

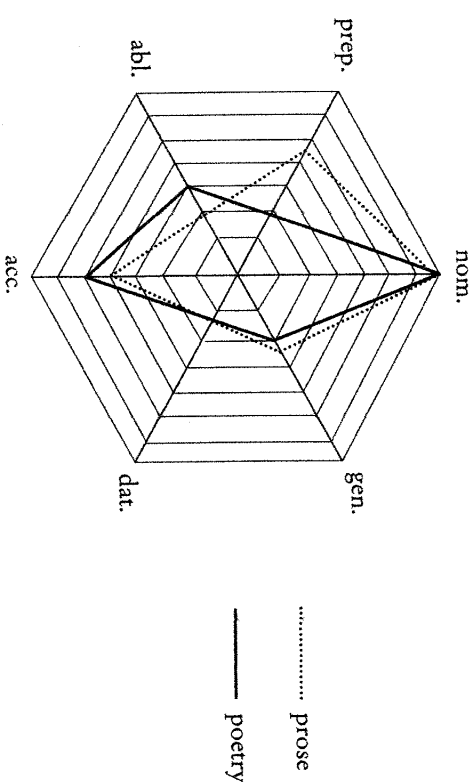
'Vet wordt het lichaam echter door te weinig lichaams oefening ...'⁴⁸

6.3 *Statistiek en grafische weergave*

In de Latijnse taal- en letterkunde wordt al heel lang van alles geteld, maar nog steeds onvoldoende aandacht besteed aan de vraag waar de gemeten frequentie de resultante van is. Veel beweringen van het type 'vaak/weinig in Livius' zijn inhoudsloos. Op zijn minst zou iemand willen weten hoe vaak in relatie tot het totale aantal woorden in Livius, hoe vaak in vergelijking met teksten van dezelfde soort (narratief historisch proza) en hoe verdeeld over het hele werk. Livius heeft bijvoorbeeld 'weinig' gevallen van *quoniam* (minder dan vijftig). In het veel minder omvangrijke werk van Lucretius zijn het er bijna honderdveertig. Maar Lucretius is een didactisch argumentatief werk, waar je *quoniam* in mag verwachten. De gevallen van Livius bevinden zich bijna allemaal in redevoeringen, de meest argumentatieve stukken in Livius. Is vijftig dus 'veel' of 'weinig'? Ik heb geprobeerd wat voorzichtiger te zijn met dit soort beweringen.

We kunnen nu met Word en andere tekstverwerkingsprogramma's heel gemakkelijk dingen visualiseren en daarmee snel inzichtelijk maken. Ik geef een voorbeeld uit mijn hoofdstuk 12 waarmee ik de verschillen laat zien tussen proza en poëzie in het gebruik van de (kale) naamvallen en preposities: poëzie 'vermijdt' preposities.

Figuur 2 *Het gebruik van naamvallen en preposities in proza en poëzie (in %)*

48 Celsus 1.3.15.

7 Nieuwe ideeën: van woordsoort en morfologie naar syntaxis

In § 5.2 is de term 'adverbiaal gebruik van het adjectief' aan de orde geweest. Met deze terminologie wordt een syntactisch gebruik van een woord dat tot een bepaalde woordsoort behoort, benoemd met een andere woordsoort. In feite zijn de meeste traditionele grammatica's 'woordsoorten en morfologische categoriën'-grammatica's, dit geheel in de traditie van de grammatici van de oudheid.⁴⁹

De *ablativus absolutus* is een ander voorbeeld. Deze wordt bij Kühner-Stegmann samen met het participium coniunctum behandeld in het hoofdstuk van de participia, meer in het bijzonder in het hoofdstuk 'participia als vervanger van een (adverbiale!) bijzin'. De prototypische ablativus absolutus bestaat uit een substantief en een participium, beide in de ablatief, zoals in voorbeeld 27. *Occiso Caesare* is een participiale bijzin die fungeert als bepaling (adjunct) bij de hoofdzin, in de voor adjuncten gebruikelijke ablativus ('met Caesar gedood'). Een voorbeeld van zo'n participiale bijzin in de functie subject (en in de nominatief) hebben we in voorbeeld 10 gezien.

27. *Occiso Caesare cum res publica penes Brutos videretur esse et Cassium ac tota civitas se ad eos convertisset, sic M. Bruto usus est ut ...*

'Toen na de dood van Caesar de straat in handen leek te zijn van de Brunsen en van Cassius en de hele burgerij zich op hen gericht had, is hij zo met M. Bruto omgegaan dat ...'⁵⁰

De fixatie op de ablativus en het participium heeft mogelijk een rol gespeeld in Tarrant's behandeling van (28). Volgens hem hebben we te maken met: 'abl. abs. (lit. 'blood with sand mixed in')'.

28. *Spargit rapida ungula rores / sanguineos mixtaque cruor calatur harena.*

'De voortjilende hoeven verspreiden dauwrijne bloeddruppels en het bloed met het zand erdoorheen wordt vertrap.'⁵¹

Dat is alleen wel een heel vreemde ablativus absolutus, want deze is een bepaling bij *cruor*, deel van een woordgroep dus en niet een zinsdeel in de zin. Ablativi als attributieve bepaling van een substantief zijn heel gewoon. Zie voorbeeld 29:

29. *Sulpicius et summa auctoritate et optime sentiens non adest.*

'Sulpicius, een man met groot gezag en een voortreffelijke gezindheid, is er niet.'⁵²

49 Bij Kühner-Stegmann is dat minder het geval.

50 Nepos, *Atticus* 8.1.

51 Vergilius, *Aeneis* 12.339-340.

52 Cicero, *ad Familiares* 12.2.3.

De Latijnse term daarvoor is *ablativus qualitatis*, en daarmee hebben we ook hier te maken: 'bloed met er doorheen gemengd zand'. Deze parafrase en die van Tarrant komen ongeveer op hetzelfde neer. Mijn parafrase laat echter zien dat *mixta* een attributieve bepaling is van *harena*. Binnen een ablativus absolutus is het participium predicatief.

Deze voor ons gevoel wat vreemde uitdrukking met *mixtus* heeft Vergilius een aantal malen, o.a. *mixto ... pulvere fumum* in *Aeneis* 2.609: het participium is 'versprongen' van *cruor* naar *harena*, een soort enallage.⁵³ Ook had een prozaïsche Vergilius hier misschien wel kunnen zeggen *harena mixta cruore*, maar de echte Vergilius is veel bloederiger.

Mijn syntaxis is niet een 'woordsoorten'grammatica, maar een syntaxis, gebaseerd op syntactische functies. Daarbinnen behandel ik de veelheid aan vormen die zo'n functie kunnen vervullen. In voorbeeld 30 is te zien hoe ik in het hoofdstuk over de structuur van de nominale groep de attributieve bepalingen behandel.

30. 11.1.2.7 Adjectives functioning as attribute
 11.1.2.8 Participles and participial phrases functioning as attribute
 11.1.2.8.1 Present participles and participial phrases functioning as attribute
 11.1.2.8.2 Perfect participles and participial phrases functioning as attribute
 11.1.2.8.3 Future participles and participial phrases functioning as attribute
 11.1.2.8.4 Gerundives and gerundive phrases functioning as optional attribute
 11.1.2.9 Nouns and noun phrases functioning as attribute
 11.1.2.9.1 Nouns and noun phrases in the genitive functioning as attribute
 11.1.2.9.1.1 The possessive genitive functioning as attribute
 11.1.2.9.1.2 The genitive of description functioning as attribute
 11.1.2.9.1.3 The partitive genitive and the genitive of quantity functioning as attribute
 11.1.2.9.1.3.1 The partitive genitive functioning as attribute
 11.1.2.9.1.3.2 Nouns and noun phrases in the genitive that function as attribute with quantifying expressions (the genitive of quantity)
 11.1.2.9.2 Nouns and noun phrases in the ablative functioning as attribute
 11.1.2.9.2.1 The ablative of description functioning as attribute
 11.1.2.9.2.2 Other expressions in the ablative functioning as attribute
 11.1.2.9.3 Nouns and noun phrases in the dative functioning as attribute
 11.1.2.9.4 Nouns and noun phrases in the accusative functioning as attribute
 11.1.2.10 Prepositional phrases functioning as attribute
 11.1.2.10.1 Prepositional phrases functioning as partitive attribute
 11.1.2.11 Adverbs functioning as attribute

53 Een goede noot van Westendorp Boerma (1970-1973), evenzo: 'for what the prosier hand would have expressed as *fumum pulvere mixtum* (Horsfall *ad loc.*)'.

8 Concluse

Ik hoop in het bovenstaande te hebben duidelijk gemaakt dat zowel vanwege het vele onderzoek dat de afgelopen eeuw is gedaan als vanwege nieuwe inzichten die zijn ontwikkeld met betrekking tot wat een syntaxis zou moeten en kunnen zijn er reden genoeg is om te proberen een nieuwe wetenschappelijke grammatica van het Latijn te schrijven. Ik hoop dat de voorbeelden duidelijk hebben gemaakt dat nieuwe taalkundige inzichten of beter gefundeerde inzichten ook van belang zijn voor de interpretatie van literaire en andere teksten en dat het negeren daarvan een betere interpretatie belemmert.

Herengracht 102
1015 BS Amsterdam
h.pinkster@uva.nl

Bibliografie

- Bulhart, V. 1956. 'Ausdrucksweisen für das prädikative Verhältnis im Lateinischen', *Wiener Studien* 68, 47-64.
- CEL Cugusi, 1992-2002. *Corpus Epistularum Latinarum*, (3 delen) Florence.
- Conington, J. & Nentleship, H. 1898¹, 1884², 1883³. *The Works of Virgil*, (3 delen) Londen.
- Eck, W., A. Caballos en F. Fernandez (eds). 1996. *Das Senatus Consultum de Cn. Priso Patre*, München.
- Fairclough, H.R. 2001. *Aeneid: Books 7-12. Appendix Vergiliana*, Loeb Classical Library 64, Cambridge. Goodyear, F.R.D. 1982. 'Technical Writing' in E.J. Kenney en W.V. Clausen (eds.), *The Cambridge History of Classical Literature II Latin Literature*, Cambridge, 667-673.
- Hahn, E.A. 1930. *Coordination of Non-coordinate Elements in Vergil*, diss. New York.
- Horstall, N. 2008. *Virgil, Aeneid 2*, Leiden.
- Kroon, C.H.M. 2007. *Inleiding tot de Latijnse syntaxis*, Amsterdam.
- Kroon, C.H.M. 2011. 'Latin particles and the grammar of discourse', in J. Clackson (ed.), *A Companion to the Latin Language*, Chichester / Malden, 176-95.
- Kühner, R. en C. Siegmund. 1912. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache, II Satzlehre*, (2 delen) Hannover.
- Lodge, G. 1924-1933. *Lexicon Plautinum*, (2 delen) Leipzig.
- Norden, E. 1909¹. *Die antike Knittelvers*, Leipzig.
- Nutting, H.C. 1930. 'The ablative absolute and the stenographic ablative', *University of California Publications in Classical Philology* 10, 203-217.
- Page, T.E. 1894. *The Aeneid of Virgil*, (2 delen) Londen.
- Pinkster, H. 1990a.¹ 'A coordinator', *Information Grammaticale* 46, 8-13.
- Pinkster, H. 1990b. 'Evidence for SVO in Latin?' in R. Wright (ed.), *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*, Londen, 69-82.
- Pinkster, H. 1991. 'Praedicativum', in C. Touraier (ed.), *Compléments prédictifs et attributs du complément d'objet en Latin*, Aix-Marseille, 72-78.
- Pinkster, H. 2005. 'The language of Pliny the Elder' in T. Reinhardt, M. Lapidge en J.N. Adams (eds.), *Aspects of the Language of Latin Prose*, Oxford, 239-56.

54 De eerste vier publicaties van Pinkster zijn te vinden op www.hampinkster.nl onder 'Publications'.

- Pinkster, H. (2015). *Oxford Latin Syntax*, Oxford.
- Schriek, J. 2011. *Latijnse Modelpartikeln. Nempte, quippe, scilicet, videlicet und nimirum*, Leiden.
- Spevak, O. 2010. *Constituent Order in Classical Latin Prose*, Amsterdam.
- Szantyr, A. 1972. Nieuwe editie van Hofmann, J. B. *Latijnse Syntax und Stilistiek*, München.
- Tarrant, R. 2012. *Virgil Aeneid XII*, Cambridge.
- TDN Wolf, J.G. 2010. *Neue Rechtskundler aus Pompeji. Tabulae Pompeianae Novae*, Darmstadt.
- Traina, A. 2004¹. *Virgilio. L'utopia e la storia*, Turijn.
- Westendorp Boerma, R.E.H. 1970-1973. *P. Vergili Maronis Aeneis*, (2 delen) Leiden.
- Williams, R.D. 1972-1973. *The Aeneid of Virgil*, (2 delen) Londen.